

Величко Н. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури
Філії Московського державного університету імені М. В. Ломоносова в м. Севастополі*

ОЦІННІСТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ А. П. ЧЕХОВА (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТІВ 1898–1904 РР.)

Анотація. У статті представлена оцінність – одна з основних складових мовної картини світу А. П. Чехова, і мовні засоби її вираження в ідіостилі письменника.

Ключові слова: оціненість, мовна картина світу, епістолярний текст.

Постановка проблеми. Оцінка – одна з ґрунтовних антропоцентричних категорій. Н.Д. Арутюнова вважає оцінку власне людською категорією [1, с. 5]. Внутрішній світ людини відображає картину світу за допомогою понятійних категорій якості, кількості, понятійності, заперечення, визначеності, тотожності, оцінки та інше в їх взаємозв'язку [1].

Оцінка є розумовою операцією, у процесі якої визначається значення предмета з точки зору оцінюючого суб'єкта. Виражена мовними засобами, оцінка стає властивістю мовних елементів (оцінністю), яку, за Н.Д. Арутюновою, розуміємо як семантичну ознаку, яка відображає позитивне чи негативне ставлення мовця до предмета. Оцінна позиція мовця есплікуюється згідно з канонами, які властиві відповідній епосі, за текстами можна вивести узагальнену ціннісну орієнтацію цього соціуму [2, с. 208]. Саме тому реконструкції картин світу письменників цікаві дослідникам картин світу тієї чи іншої культури, що визначає актуальність дослідження.

У працях Н.Д. Арутюнової, О.М. Вольф, Г.О. Золотої, В.В. Леденьова, П.О. Леканта, Т.В. Маркелової, В.М. Телії, Т.В. Космеди детально висвітлені питання категорії оцінки, її виявлення в тексті й дискурсі. Вираження оцінних значень одиницями мови досліджували Н.Д. Арутюнова, О.М. Вольф, Г.О. Золотова, Т.А. Космеда, В.В. Лопатін, Т.В. Маркелова, О.О. Селіванова, Ж.П. Соколовська та інші. Особливу увагу дослідники звертали на аналіз оцінних засобів у текстах художнього стилю (Т.А. Космеда, С.В. Кривонос та ін.). Проблема аналізу оціночних засобів в епістолярних текстах не потрапляла в поле зору вчених.

Оцінність є однією з основних складових ідіостилу А.П. Чехова. Поряд з об'єктивними оцінками в листах представлені суб'єктивні, індивідуально-авторські оцінки, які є цінним матеріалом для висвітлення концепту Крим у російській культурі. Листи 1898–1904 років майстра художнього слова А.П. Чехова становлять культурну цінність і містять багатий матеріал для виявлення аксіологічної картини світу письменника як частини картини світу російської культури, але треба зазначити, що дуже зрідка дослідники звертають свій погляд на листи А.П. Чехова, а разом із тим саме епістолярні тексти розкривають усю широту ідіолекту автора листа і вимагають більш пильної уваги.

Мета статті – шляхом аналізу листів кримського періоду А.П. Чехова виявити оцінність у мовній картині світу письменника. Для досягнення поставленої мети не-

обхідно виконати такі завдання: виявити способи репрезентації оцінки та особливості функціонування оцінних одиниць у текстах листів А.П. Чехова; провести аналіз оціночних засобів; описати мовні засоби вираження оцінності в ідіостилі письменника. Предметом дослідження є ціннісне сприйняття Криму письменником.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка є однією з ключових категорій дійсності. Людина пізнає навколишній світ, оцінюючи. Усе, що оточує його, може бути оціненим, і основою інтерпретаційної функції мови слугують ціннісні параметри. А.Г. Баранов стверджує, що оцінка є однією з найважливіших сторін діяльності людини і знаходить відображення в мові [3, с. 6–10]. Вона невіддільна від людини, супроводжує процес пізнання дійсності, у ній відбиваються соціальні та моральні установки особистості, світогляд, естетичні погляди, інтереси, смаки, надії, страхи та заботи [4, с. 6].

Загальновідомо, що цінності є базовою категорією при побудові картини світу, а оцінка виступає як фактор, що організовує ціннісну картину світу. Оцінка, як зазначає О.М. Вольф, ніби визначає місце кожного об'єкта в ціннісній картині світу, визначаючи їх порядок і взаємодію, «вибір оцінних засобів визначається місцем у «картині світу» об'єкта оцінки» [4, с. 206]. Оцінка є розумовою операцією, у процесі якої визначається значення предмета з точки зору оцінюючого суб'єкта. Виражена мовними засобами, оцінка стає властивістю мовних елементів (оцінністю), яку, за Н.Д. Арутюновою, розуміємо як «семантичну ознаку, що відображає позитивне чи негативне ставлення мовця до предмета» [5].

Перші положення про категорії оцінки визначив Арістотель. Пізніше вчені для вирішення питання, пов'язаного з оцінкою, намагалися вирішувати з точки зору різних дослідницьких підходів: логіко-філософського, функціонально-семантичного, функціонально-прагматичного підходів, цілий комплекс проблем, пов'язаних із функціонуванням оцінних засобів мови. В останні десятиліття у зв'язку з виникненням і становленням нових наукових парадигм намітилися інші підходи до вивчення оцінки: її розглядають у контексті свідомості як фактор, що формує «ціннісну картину світу» (В.І. Карасик, Т.О. Трипільська та інші). Оцінка є сутністю мовної презентації позамовної дійсності. Оцінка розглядається як одна із чотирьох «початкових» функцій мови, «навколо яких організується словник мови, його фразеологічні засоби і його граматики» [6, с. 30].

У роботах Н.Д. Арутюнової, О.М. Вольф, Т.В. Космеди питання виявлення категорії оцінки в тексті висвітлено детально. О.О. Селіванова розглядає аксіологічність як текстово-дискурсивну підкатегорію інформаційного простору дискурсу [7, с. 213]. А.П. Загнітко позиціонує

оцінку як один із факторів глибинної організації дискурсу [8, с. 61–62].

У словнику лінгвістичних термінів поняття «оцінка» тлумачиться як судження мовця, його ставлення – схвалення або несхвалення, бажання, заохочення тощо – як одна з основних частин стилістичної конотації [9, с. 305]. Крім того, у вказаному словнику виділяється категорія суб'єктивної оцінки, що означає семантико-синтаксична категорія, що виражається відповідним синтаксичним вживанням різних частин мови: іменника, якісного прикметника і прислівники – виражає ставлення мовця до предмета мовлення [9, с. 193]. Саме завдяки цій категорії ми можемо визначити особливе бачення світу того чи іншого індивіда, тому що в коло оцінки входить усе, що становить основу людської діяльності, і навіть сама людина. Оскільки між оцінним предикатом та об'єктом оцінки завжди стоїть людина, що представляє суб'єктивне начало, то оцінні судження за своєю природою суб'єктивні; з іншого боку, людина, оцінюючи, спирається на вже розроблену процедуру оцінки, що передбачає використання суб'єктом об'єктивних параметрів, критеріїв, показників, а значить є підстави говорити про об'єктивність оцінки.

Оцінка може здійснюватися на різних підставах. У якості класифікаційних критеріїв можуть слугувати такі: спосіб оцінювання (абсолютні/порівняльні оцінки), аксіологічна інтерпретація (позитивна/негативна оцінка), підстава оцінки (раціональна/емоційна оцінка) і таке інше. Основна сфера значень, які зазвичай належать до оцінних, пов'язана з ознакою «добре/погано» [9, с. 8]. Результатом оцінювання є присвоєння об'єкту позитивної або негативної оцінки. У залежності від знаку «+» або «-» оцінка поділяється на позитивну (меліоративну) і негативну (пейоративну, дерогативну). Більшість дослідників розглядає оцінку як модальну рамку, яка накладається на дескриптивний зміст висловлювання.

Було досліджено 1396 листів, які відображають враження А.П. Чехова про Крим. Проведений аналіз оцінних засобів показав, що поряд з об'єктивними оцінками в листах виступають суб'єктивні, найчастіше індивідуально-авторські, які є цінним матеріалом для опису багатогранного образу Криму в російській культурі. Структура оцінки в мові представлена такими основними елементами: суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки і оцінний предикат. Під суб'єктом оцінної структури розуміємо особу, частину соціуму або соціум у цілому, з точки зору якого проводиться оцінка. Суб'єкт дає оцінку на підставі наявної в його «картині світу» шкали і відповідних стереотипів [2, с. 12].

Визначаючи суб'єкт оцінки в листах А.П. Чехова, треба чітко розмежовувати: 1) суб'єкт оцінки, який чітко збігається з автором тексту; 2) суб'єкт оцінки, що не збігається з автором тексту; 3) суб'єкт користі або бенефіціант, який може: а) збігатися з (1) або (2); б) представляти іншу особу. У проаналізованому матеріалі суб'єкт користі, в основному, збігається з суб'єктом оцінки, автором тексту: «...климат на мене дійствує хорошо» («ПССиП»¹, 2503). При цьому переважають оцінки з негативною семантикою з боку суб'єкта «користі», який скоріше виступає як суб'єкт «вреда»: «Опять все заволгло, солнце ушло за тучи. Надежда эта гад ость» («ПССиП», 4349). Основні класи оці-

нюваних об'єктів у листах – це зовнішній світ письменника: міста Криму, жителі, курорт, клімат, природа, здоров'я, лікування, житло, харчування, «цивілізація» тощо; і світ внутрішній: самономінації й самохарактеристики, сприйняття, оцінка. Підставою для оцінки є точка зору, для чого проводиться оцінювання. Нарешті, оцінний предикат є результатом оцінювання об'єкта суб'єктом оцінки і виражає ставлення суб'єкта до оцінюваного об'єкту. Крім того, до структури оцінки включають шкалу оцінок та оціночні стереотипи, на яких орієнтується суб'єкт оцінки, перш ніж визначити цінність того чи іншого об'єкта [2]. Оцінка визнається однією з найважливіших сторін інтелектуальної діяльності людини і, безсумнівно, знаходить своє відображення в мові, тому що суб'єкт оцінює всі елементи дійсності, а основою інтерпретувальної функції мови є ціннісні параметри її відображення [10, с. 6–10].

Н.Д. Арутюнова пропонує класифікацію, в основі якої лежить взаємодія суб'єкта оцінки з її об'єктом [11, с. 179], згідно з якою всі оцінні значення поділяються на дві групи – загальнооцінні (добре/погано) і приватнооцінні (добре/погано + модус осмислення дійсності). Крім того, автор виділяє приватнооцінні значення, об'єднуючи їх у три групи, сім розрядів, серед яких до першої групи належать сенсорні оцінки: сенсорно-смакові або гедоністичні оцінки; психологічні, серед яких розрізняються: а) інтелектуальні оцінки; б) емоційні. Друга група включає сублімовані (абсолютні або гуманізовані оцінки), представлені двома категоріями оцінок: естетичними та етичними. Третю групу складають раціоналістичні оцінки, серед яких розрізняються: утилітарні, нормативні, телеологічні. Як зазначає О.М. Вольф, оцінка може бути співвіднесена як із власне мовними одиницями, так і зі семантикою висловлювань у дуже широкому діапазоні значень [4, с. 8]. Значення, з яких складається оцінний аспект, реалізуються майже на всіх рівнях мови: на рівні лексики, словотвору, синтаксису, фонетики й інтонації.

Когнітивно-дискурсивний потенціал оцінки проявляється у взаємодії лексичних одиниць із контекстом, насамперед із найближчим оточенням. Оцінне висловлення і контекст взаємовпливають один на одного. Як приклад наведемо оцінку погоди, тому що саме кліматичні умови були визначальним фактором для переїзду А.П. Чехова в Крим і відігравали велику роль у житті хворого на туберкульоз письменника. У класі клімат, куди входить погода, нас цікавлять такі метеорологічні й атмосферні явища: температурні («жара, зной, холод»); опади та повітряні потоки («сніг, дождь, ветер»); інші: «туман, метель, буря».

Оцінність розглядається нами як один із видів модальності, яка супроводжує мовні вирази. У листах А.П. Чехова широко представлені як загальнооцінні модули *добре-погано*, що характеризують погоду, виражені численними предикатами: «прекрасная, очаровательная, чудесная, великолепная, волшебная, изумительная, роскошная, замечательная, удивительная бурная, лютая, скверная, дрянная, отвратительная, мерзкая, ужасная, дурная, гнусная», часто з інтенсифікаторами: «здесь погода небывало хорошая, погода прескверная, преподлая», серед яких зустрічаються форми елатива і суперлатива: «тишайшая, чудеснейшая, расчудеснейшая/паскудней-

¹ ПССиП, 2530 – ПССиП – здесь и далее Полное собрание сочинений и писем; 2530 – номер письма.

шая, подлейшая, сквернейшая, ужаснейшая, мерзейшая», так і приватнооцінні, які тісно пов'язані із загальнооцінними і взаємодіють із такими факультативними елементами оцінних висловлювань, як мотивування, порівняння та засоби інтенсифікації. Наприклад, синоніми із семантикою посилення якості («здесь погода небывало хорошая, очаровательная, лучше и не может быть») вказують не на градуальність ознаки, а на інтенсифікацію, тому на перший план виходить прагматичний аспект – збільшення кількості ознаки має суб'єктивну значущість. Функцію інтенсифікатора виконує прислівник «небывало», що включає сему «унікальність», яка повторюється і у фразеологізованому виразі «лучше и не может быть».

Особливе індивідуально-особистісне забарвлення мають оцінки типу *татарская, нецензурная погода* як індивідуально-авторські утворення, оказіоналізми.

Приватнооцінні модуси розглянемо на прикладі сенсорної оцінки, найбільш типової для листів А.П. Чехова. При оцінці погоди істотною насамперед характеристикою за температурою, а також за сухістю/вологістю. Для основного суб'єкта оцінки А.П. Чехова, лікаря й легеневого хворого, змушеного жити в Ялті в осінньо-зимовий період, аксіологічна оцінка як хорошої погоди пов'язується з такими характеристиками, як «тепло» і «сухість», «безвітря», «ясність»: «*Деревья и трава зеленеют по-летнему, тепло, ясно, тихо, сухо.... Это мне очень нравится, и я, пожалуй, совсем поселюсь в Ялте*» («ПССиП», 2446).

Відповідно аксіологічна оцінка погоди як поганої пов'язується з такими характеристиками, як «холод», «вогкість», «легковажність», «похмурість»: «*Теперь январь, у нас начнется отвратительная погода, с ветрами, с грязью, с холодом, а потом февраль с туманами*» («ПССиП», 3611); «*сегодня на дворе отвратительно: мороз, сильный ветер, снег, одним словом – тьфу!*» («ПССиП», 3679).

Висновки. Таким чином, ми довели, що оцінність є складовою ідіостилю А.П. Чехова, а епістолярний текст – це благодатний ґрунт для виявлення способів репрезентації оцінки та особливостей функціонування оцінних одиниць. Аналіз оцінних засобів у листах А.П. Чехова довів, що поряд з об'єктивними оцінками в листах виступають суб'єктивні, найчастіше індивідуально-авторські, які є цінним матеріалом для репрезентації багатогранного образу Криму в російській культурі. Ми навели тільки окремі приватнооцінні модуси, у перспективі цікаво буде представити й інші приватні оцінки, наприклад, сублімовані й раціоналістичні.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Апресян Ю.Д. Языковые аномалии: типы и функции / Ю.Д. Апресян // Филологические исследования. – 1990. – С. 50–71.
3. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А.Г. Баранов. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1993. – 182 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – изд. 3-е, стер. – М.: КомКнига, 2006. – 261 с.
5. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н.Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1984. – С. 5–23.
6. Шейгал Е.И. Театральность политического дискурса / Е.И. Шейгал // Единицы языка и их функционирование. – Вып. 6. – Саратов, 2000. – С. 92–96.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля; К., 2006. – 716 с.
8. Загнітко А.П. Основи дискурсології: [науково-навчальне видання] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – 194 с.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М., 1966. – 148 с.
10. Аврух Д.Д. «Язык должен быть прост и изящен» Синонимы у А.П. Чехова / Д.Д. Аврух // Русская речь. – 2004. – № 4. – С. 40–43.
11. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – Изд. 2-е. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
12. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
13. Полное собрание сочинений и писем: в 30-ти т. / А.П. Чехов; АН СССР, Ин-т мировой литературы им. А.М. Горького. – М.: Наука, 1974.

Величко Н. В. Оценочность в языковой картине мира А. П. Чехова (на материале писем 1898–1904 гг.)

Аннотация. В статье представлена оценочность – одна из основных составляющих языковой картины мира А. П. Чехова, и языковые средства её выражения в идиостиле писателя.

Ключевые слова: оценочность, языковая картина мира, эпистолярный текст.

Velychko N. Attitudinal meaning in Chekhov's language worldview (Chekhov's letters case study of 1898–1904)

Summary. The article comprises attitudinal meaning as one of the constituents of Chekhov's language worldview and its expressional means in the writer's individual style.

Key words: attitudinal meaning, language worldview picture, epistolary text.